

KAKO SLEPI IN SLABOVIDNI VIDIMO SODELOVANJE Z OBLIKOVALCI IN KAJ LAHKO DOSEŽEMO SKUPAJ

Tomaž Wraber

Ključne besede:

pričevanje, dostopnost, izkušnja,
primeri, izguba vida, dostopno
oblikovanje

Povzetek

Tomaž Wraber v prispevku osebno in v angažiranem tonu deli svojo izkušnjo slabovidnosti in slepote ter preko izkušenj delovanja v številnih nacionalnih in mednarodnih telesih sistematično pokaže pomembnost dostopnega oblikovanja. Njegova zgodba se začne z zgodnjim odkrivanjem slabega vida in s staršema, ki sta mu omogočila šolanje v običajnem sistemu. To mu je dalo široko kulturno in intelektualno osnovo, ki mu je kasneje v življenju pomagala pri soočanju z izgubo vida. Opozarja, da je za osebe z izgubo vida rehabilitacija ključna, a namenja enako pomembnost tudi vlogi družbe pri zagotavljanju dostopnosti. Avtor podrobno obravnava različne vidike dostopnosti, od arhitekturnih prilagoditev do oblikovanja digitalnih vsebin, pri čemer se kritično opredeli do pomanjkanja inkluzivnega oblikovanja. Posebno pozornost namenja oblikovanju vizualnih komunikacij, znakov in tipografije, pri čemer izpostavi, da bi morali oblikovalci pri snovanju upoštevati tudi uporabnike z okvarami vida. Na podlagi številnih primerov (taktilno komuniciranje v prostoru in na izdelkih, prilagojene tipkovnice in avdiodeskripcije), nam prispevek kaže kako lahko premišljeno oblikovanje izboljša življenje slepih in slabovidnih. Avtor sklene z mislijo, da oblikovanje dostopnega okolja ni le tehnično vprašanje, temveč odraz družbene empatije in pripravljenosti, da se vse ljudi čim bolj enakopravno vključi na vsa področja zasebnega in javnega življenja.

OSEBNO

V nasprotju z normami strokovnih člankov moram svoj prispevek začeti zelo osebno. Kmalu po mojem rojstvu je mama, ki je bila defektologinja, opazila, da se še kot dojenček ne odzovem na njen prihod v prostor, ampak šele na njen glas. Seveda je takoj posumila, da je nekaj močno narobe, in že kmalu po prvem letu starosti me je pregledal oftalmolog, ki je ugotovil, da moj vid ne presega 50 %, zaradi visoke kratkovidnosti pa sem že pred drugim letom starosti dobil očala z dioptrijo okoli minus pet. Menda sem bil takrat eden najmlajših Ljubljancev z očali. Takrat otrok niso usmerjali, ampak »kategorizirali« bodisi za običajno bodisi za posebno šolo. Ker je bila mama učiteljica na posebni šoli, ni bila le članica komisije za kategorizacijo, ampak jo je precej časa tudi vodila. Njen pomemben prispevek pri tem je bil, da je dosegla, da so otroke, razvrščene v posebno šolo, tik pred začetkom šolanja ponovno obravnavali, ocenili in še enkrat »kategorizirali«. Ugotovila je namreč, da nekateri od teh otrok lahko v npr. le pol leta ali celo manj nadomestijo več let razvojnega zaostanka in so povsem sposobni za vpis v običajno šolo. Ali je tudi mene obravnavala taka komisija, ne vem oz. se sam ne spomnim, vem pa, da je »šolski sistem« določil, da se moram vpisati na Zavod za slepo mladino v Ljubljani na Langusovi. Toda moja mama kot defektologinja, moj oče kot biolog in vrhunski znanstvenik z velikim mednarodnim ugledom in njegov gimnazijski sošolec ter najboljši prijatelj psiholog prof. dr. Anton Trstenjak so takrat ad hoc zame ustanovili tisto, kar danes imenujemo komisija za usmerjanje otrok s posebnimi potrebami. Kako me je ta obravnavala in ocenjevala, nimam pojma, a po obravnavi in temeljitem premisleku je bil njen sklep nedvoumen: starša sta me vpisala v običajno osnovno šolo.

O pojmih »integracija« ali »inkluzija« se seveda takrat nikomur še niti sanjalo ni, kaj šele, da bi bil na kaj tako čudashkega pripravljen šolski sistem. Koliko sta starša v resnici tvegala in kaj sem pridobil s tem, da sem vse svoje šolanje opravil v običajni šoli, sem ugotovil šele precej desetletij pozneje, ko sem bil kot član upravnega odbora Zveze društev slepih in slabovidnih

Slovenije (ZDSSS) zadolžen za izobraževanje, rehabilitacijo in otroke s posebnimi potrebami. Šele takrat sem spoznal, da Zavod za slepo in slabovidno mladino v marsičem gojence bolj uči, kako biti slep, kot skrbi za to, kako jih usposobiti za čim bolj normalno vsakdanje življenje. Zavedel sem se, kakšno neskončno uslugo mi je naredila moja samozvana »komisija«. Za daleč nazaj sem se spomnil tudi vrste stisk in dvomov svojih staršev, ki ju je skrbelo, ali sta se pravilno odločila, pa jih takrat, ko sem bil še smrkavec brez obremenitev, nisem zaznal, sama pa mi o njih nista govorila.

Ker nisem želel zaostajati za starejšimi brati in sestro, sem se po četrtem razredu osnovne šole v Spodnji Šiški prepisal v klasični razred šole Prežihov Voranc in po njej seveda nadaljeval šolanje na nekdanji klasični gimnaziji na Šubičevi v Ljubljani. V teh osmih letih, ko sem opravil drugo polovico osnovne šole in gimnazijo, sem se zaradi nabora svojih sošolk in sošolcev znašel v najbolj stimulativnem okolju, kar je možno, polnem vsakodnevnih nadvse pozitivnih izzivov. Seveda se nismo izognili nobeni od pubertetniških neumnosti, a smo hkrati drug drugega tudi spodbujali k čim več znanja o čemer koli, še posebej pa k spoznavanju literature vseh vrst, glasbe, likovne umetnosti, filma, gledališča in vsega, kar nam je Ljubljana ponujala. In tega takrat sploh ni bilo tako malo, kot mnogi menijo danes. Obiskali smo skoraj vse gledališke predstave, razstave in koncerte, si ogledali večino filmov, ki so prišli na spored, za nič nam ni zmanjkalo časa, vstopnice pa celo za nas takrat niso bile prevelik strošek. Sami ali s taborniki smo se potepali po hribih in slovenskem podežlju. Gramofonske plošče s klasiko so bile predrage, da bi si jih posojali, drugače pa je bilo z likovno umetnostjo. Pri italijanskem založniku Rizzoli je izhajala obsežna zbirka *I Classici dell'Arte Rizzoli – Opera completa* (torej celotno delo) posameznih za zgodovino umetnosti najpomembnejših slikarjev.¹ Te knjige so bile za Italijane najbrž

.....
1 V vsaki knjigi velikega formata je bilo objavljenih vsaj kakšnih 50 celostranskih barvnih reprodukcij najpomembnejših del posameznega slikarja, vsa njegova ostala dela

pa so bila v zadnjem delu natisnjena v črno-belih reprodukcijah. Dodani so bili še osnovni podatki o vseh delih.

poceni (po 1.000 lir), za nas pa še kar drage. A kupovali smo jih v medsebojnem dogovoru, da se avtorji niso podvajali, in tako smo imeli na koncu vsi skupaj najbrž kar okoli sto zbranih del najpomembnejših slikarjev umetnostne zgodovine. Knjige smo si posojali in nato razpravljali o posameznih avtorjih in njihovih delih. Tako sem imel v svoji možganski knjižnici kmalu skoraj popolno likovno zbirko, in ko sem v naslednjih desetletjih obiskal večji del najpomembnejših galerij in muzejev na tem svetu, sem kar redko srečal pomembno umetniško delo, o katerem ne bi imel zelo jasne predstave, še preden sem prvič videl izvirnik. Med temi me je najbolj prevzel izvirnik El Grecovega *Pogreb grofa Orgaza* v neki toledski cerkvi. Name je naredil tako veličasten vtis kot le redko katero likovno delo dotlej. In če dodamo še vso splošno zgodovino, glasbo, literaturo, filme in še nekaj tujih jezikov, skratka vse, kar smo tako z lahkoto vpijali v svojih srednješolskih letih, je to predstavljalo neizmerno možgansko knjižnico idej, predstav, pojmov in povezav, ki so nam zlahka odpirali vse možne svetove človeške kulture.

Dioptriya mi je do konca pubertete, pa še nekaj čez njo, skokovito rasla in okoli 20. leta sem imel že očala z dioptrijo minus 20. Leče so bile tako težke, da sem imel nos ožuljen, in tako debele, da so mi na licih puščale odrgrnine. Vid mi je vsako zimo nekoliko opešal, spomladi pa se spet malo izboljšal. A lahko sem bral, hodil v kino, celo vozil avto ... Dokler se mi neko spomlad ni izboljšal, pa naslednjo spet ne, vsako zimo pa se poslabšal bolj od prejšnje. Nato je nastopila huda in hitra kriza, pri kateri se mi je vid slabšal iz dneva v dan in kmalu po tridesetem letu je okulist ocenil, da imam na boljšem očesu le še 1,8 odstotka vida. Vsi ostanki vida pod 30 odstotkov so ocenjeni kot slabovidnost, vsi ostanki pod petimi odstotki pa kot slepota. To je tudi v skladu z mednarodno klasifikacijo funkcioniranja (angl. international classification of functioning, ICF).

Zagotovo se že vprašujete, zakaj vas, bralce,
sploh utrujam s to zgodbo.

Najprej zato, ker je pomembno vedeti, da slepota ni enaka slepoti in da slabovidnost ni enaka slabovidnosti. Pa morda ne toliko samo zaradi petih različnih kategorij, v katere po *Definiciji slepote in slabovidnosti za Republiko Slovenijo* pri nas razvrščamo stanja posameznikov. Ta razvrstitev je v praksi zelo pomembna. Vzrok in način, kako je nekdo izgubil (ali izgubljal) vid, koliko časa je proces izgube trajal in starost, pri kateri se je to zgodilo ali začelo dogajati – vse to zelo močno vpliva na to, kako se bo nekdo še znašel v vsakdanjem življenju. Značaj in druge osebne lastnosti pa so prav tako lahko vzrok, da nekdo ob delni ali popolni izgubi vida postane resnično nesposoben, da bi se soočil z izzivi vsakdanjega življenja, ali pa kljub popolni izgubi vida v življenju funkcionira, kot da se ni zgodilo nič posebnega in je, vsaj na videz, kos skoraj vsemu.

Sam sem imel, to danes vem, izreden privilegij, da sta me starša poslala v običajno šolo, da sem se tam srečal z izjemnimi posamezniki, ki so (enako kot moje domače okolje) visoko cenili umetnost, znanost, kulturo, izobrazbo ..., da sem precejšen del vida ohranil vsaj toliko časa, da sem prebral večino najpomembnejših del svetovne literature, spoznal večino del najpomembnejših skladateljev klasične glasbe, večji del svetovne dramatike in skoraj vse najpomembnejše likovne ustvarjalce. Najbrž ni prav veliko takih, ki bi imeli tako dobro duhovno osnovo in knjižnico pojmov, iz katere bi lahko še desetletja zajemali neizmerno količino duhovnih dobrin več tisočletij človeške civilizacije, kot sem imel to izjemno srečo sam.

In spet: zakaj to pojasnjevanje? V ZDSSS sem ustanovil skupino SSI – Slepi in slabovidni intelektualci v ZDSSS, ki sem ji več mandatov tudi predsedoval. Cilj skupine je bil v čim večji meri zadovoljiti tudi nadpovprečne zahteve po znanju in predvsem kulturi pri tistih članih, ki so čutili takšne potrebe. Obiski muzejev in galerij so bili ena od pogostih oblik našega dela. Razstava tehničnih izumov Leonarda da Vincija v Narodnem muzeju je bila za popolnejšo sliko o njem obogatena tudi z nekaj kopijami njegovih največjih umetnin. Ko nas je po odličnem vodenju z natančnimi govornimi opisi eksponatov vodička pripeljala do zadnje sobe, je povedala:

»Tule je pa pred vami znamenita Leonardova Mona Lisa!«. Eden starejših članov, sicer izobražen in razgledan človek, ki pa je oslepel že kot otrok med vojno, nas je presenetil z vprašanjem: »Za kakšno sliko pa gre? Je to akt, portret, celopostavna slika, kaj tretjega?« Tu se je na najočitnejši način pokazalo, kako ogromna je razlika v sprejemanju podob (pa ne le slik, kipov in umetnin) realnega sveta, če je nekdo slep od rojstva oziroma je vid izgubil kot otrok ali odrasel človek. Za videče nesporno prepoznavna ikona Mona Lisa ni njemu predstavljala nič, dokler mu vodička ni zelo natančno in tudi zares ilustrativno opisala obraza, drže rok in dela postave portretiranke, sfumata ozadja, v katerem se izgublja pokrajina za njo, in seveda njenega skrivnostnega nasmeha. Niti najmanjšega pojma nimam, kakšno predstavo si je ta gospod ustvaril v svoji domišljiji, kako je razumel znamenito skrivnostnost nasmeha na portretu, vsekakor pa je bil po tej razlagi očitno zadovoljen in zanesljivo bogatejši za pojem, ki ga dotlej ni poznal.

To dovolj zgovorno dokazuje, da je možno tudi slepim in slabovidnim likovno umetnost približati in predstaviti na tak način, da si o katerem koli likovnem delu ustvarijo neko svojo predstavo in najbrž tudi umetniško doživetje. Ni pomembno, da ne vemo, kakšna je v resnici ta predstava. Toda ali mar vemo, kakšna je predstava videnega likovnega dela v glavi videčega? Je res na neki sliki videl, prepoznal, dojel enako kot nekdo drug z enako dobrim vidom? Tudi vid videčega ni enak vidu drugega videčega, še manj pa tisto, kar so na podlagi prejetih optičnih signalov iz očesa sestavili možgani kogar koli že v neko sliko. Verjemite, kar nekaj izkušenj imam, kako relativno čutilo je vid in kako lahko ljudje s popolnim vidom vidijo npr. isto likovno delo povsem različno in celo na istem delu opazijo in prepoznajo zelo različne elemente.

SLEPOTA IN SLABOVIDNOST

Slepih, s popolno izgubo vida, ki ne zaznavajo več niti svetlobe (amaurosis), je sorazmerno malo. Večina, ki je po definiciji slepote in slabovidnosti uvrščenih med slepe, ima vsaj minimalne ostanke vida, mnogi pa celo ostanke, ki so lahko (ob primernih pogojih)

celo zelo uporabni. V stroki velja prepričanje, da pride na enega slepega (po definiciji, seveda) vsaj deset slabovidnih. A tega v družbi ne zaznavamo, saj sta slepota in slabovidnost povezani s tako močno socialno stigmo, da se večina ljudi z resnimi okvarami vida pogosto niti svoji bližnji okolici ne pusti prepoznati (niti kot slabovidni, kaj šele kot slepi), pa čeprav se zaradi tega dnevno izpostavljajo vrsti težav. V dobrih štirih desetletjih lastnega »staža« na tem področju sem doživel in videl marsikaj, a odnos javnosti do slepih in slabovidnosti se tudi pri nas (pa še marsikje po svetu) ni zelo opazno izboljšal in mnogi še vedno prikrivajo svojo slabovidnost, ki jo je, roko na srce, znatno lažje skriti kot popolno slepoto. A ne boste mi verjeli: poznam primer iz Slovenije, ko so doma skrivali slepega sina do njegovega 42. leta starosti, da ne bi »sramotil družine«.

To ne pomeni, da se razmere v marsikaterem oziru niso tudi pri nas znatno izboljšale in da je stanje enako, kot je bilo pred 100 leti. Napredek je ogromen, a je zanj še več prostora.

Ko nekdo deloma ali v celoti izgubi vid, je njegova najnужnejša potreba rehabilitacija. Ta mora biti celovita, saj se mora za ponovno vključitev v življenje naučiti in usposobiti za toliko različnih novih praktičnih znanj in si pridobiti toliko novih socialnih spretnosti za različna področja, da večina oseb tega nikoli ne bi zmogla brez pomoči. Najprej pa potrebuje psihološko podporo, ki mu pomaga novo stanje sprejeti v tolikšni meri (kar ni lahko, to vam zagotavljam), da se mu še zdi vredno živeti in da najde moč, da se poskuša ponovno postaviti na lastne noge. Vse to zahteva velik napor rehabilitacijske stroke, ki mora biti interdisciplinarno organizirana, največji napor pa rehabilitacija zahteva od posameznika samega. Uspeh rehabilitacijske stroke je možen le v primerih, ko je rehabilitand (torej tisti, ki šele bo rehabilitiran) pripravljen v to vložiti včasih tudi enormne napore, da bi se usposobil za vse tisto, kar je potrebno, da postane rehabilitant (torej tisti, ki je že rehabilitiran). Pa vendar je to šele en del opravljenega truda.

Drugi, enako pomemben del pa je naloga družbe, ki želi biti socialna in inkluzivna: ta del se imenuje dostopnost.

KAKO VIDIM DOSTOPNOST

Večina si dostopnost predstavlja le kot znižane robnike pločnikov ali klančine, ponekod speljane ob stopniščih. Visoki robniki, stopnice itd. so res ovira za ljudi na invalidskih vozičkih, a to še zdaleč ni edino, kar onemogoča dostopnost. Glede na lastne izkušnje imam o dostopnosti zelo jasne predstave.

Najprej jo pojmem kot možnost fizičnega dostopa za prav vse ljudi do vseh zasebnih ali javnih površin v vseh stavbah ali na prostem. Fizični dostop pa je predpogoj za možnost vsakršnega drugačnega dostopa in vključevanja v vse družbene procese, ki v teh prostorih potekajo začasno ali trajno in so del vsakdanjega družbenega življenja. Pri tem ne mislim na razne družabne prireditve (čeprav tudi nanje), ampak na vse osnovne procese, v katere smo ljudje, ki sestavljamo družbo, vsak dan in trajno vključeni. Največkrat se niti ne zavedamo, da so ti procesi za mnoge nedostopni in da doživljamo največjo diskriminacijo pri vključevanju vanje prav slepi in slabovidni, poleg nas pa še gluhi in naglušni. In končno, dostopnost pomeni tudi enakovredno možnost dostopa do vseh informacij, ki v sodobni družbi omogočajo izobraževanje, usposabljanje za kakršne koli zaposlitve ali poklice, usposabljanje za opravljanje nujnih vsakodnevnih opravil ali za odločanje o vsakdanjih ali življenjsko pomembnih odločitvah ali pa samo možnost orientacije v urbanem okolju.

Vse to in najbrž še kaj več je dostopnost, z dostopnostjo pa ima po mojem mnenju veliko opraviti tudi oblikovanje ali pa je to lahko včasih celo pogoj zanjo.

ŠIROKO POLJE OBLIKOVANJA IN IZKUŠNJA UPORABNIKA

Naj mi bo tu dovoljeno nekaj mojih razmislekov o oblikovanju na različnih področjih, pa tudi nekaj primerov za pojasnilo.

Oblikovanje je lahko zelo širok pojem. Ljudje že tisočletja načrtujemo svoja bivališča s poseganjem v nedotaknjeno naravo, jo spreminjamo v urbano okolje, v katerem načrtujemo, torej naravo (pre)oblikujemo tako, da lahko v njej opravljamo svoje dejavnosti in

vzpostavljamo enakopravne odnose z drugimi ljudmi, načrtujemo in oblikujemo vrsto predmetov, ki jih vsak dan uporabljamo, oblikujemo skupna poslopja, v katerih se odvijajo najrazličnejše človeške dejavnosti, kot so izobraževalne, gospodarske, znanstvene, kulturne in mnoge druge. Za te potrebe oblikujemo prostore, predmete in odnose, ki so za izvajanje vseh nešteto človeških dejavnosti nujni, če naj potekajo gladko in s koristjo za človeštvo. Oblikujemo in načrtujemo skupine, ki naj bi bile optimalne za izvajanje raznih procesov, ter oblikujemo in načrtujemo znanja ter sposobnosti, ki naj bi bile za izvajanje želenega nujne. Marsikoga bi lahko zmotilo, da tu skorajda enačim pojma načrtovanje in oblikovanje, a tega ne počnem le zato, ker lahko npr. angleška beseda »design« pokriva oba pojma, ampak zato, ker sem prepričan, da imata nekje globoko v zgodovini civilizacije pojma tudi zares isti izvor. Ne bom ugibal, kaj je bilo prej: načrtovanje ali oblikovanje. Najbrž se je s tem vprašanjem ukvarjalo že veliko bolj usposobljenih ljudi. Če pa je načrtovanje starejše od oblikovanja, menim, da je človeška civilizacija naredila velik korak naprej, ko je pri načrtovanju svoj prvi vpliv prispevalo oblikovanje, ne glede na vzrok za ta vpliv.

Prav tako sem prepričan, da bi moralo biti oblikovanje nujen sestavni del tudi povsem tehničnega dela katere koli stvaritve. Glede na poimenovanje domnevam, da so že antični arhitekti nosilne elemente dojemali kot »nujno zlo« v primerjavi z nošeni elementi, a so bili kljub temu oboji enako pozorno oblikovani (pomislimo na antične stebre). To pozornost bi morali ohraniti do danes, tudi pri nekaterih povsem tehničnih načrtovanjih. Tam se to zdi na prvi pogled nepotrebno, saj je povsem skrito. Tu mislim na zelo pogojno dostopnost večine spletnih mest, ki so oblikovana tako likovno kot tehnično. Samo nekatera od njih pa omogočajo uporabo slovenske govorne sinteze, pa še pri tistih, ki jo, se mora slepi najprej prebiti skozi goro nepotrebne navlake, preden pride do besedila, ki ga želi prebrati.

Ker milijoni ljudi uporabljajo Microsoftove računalniške programe, so ti postali že kar monopol. Če želimo biti slepi in slabovidni povezani z drugimi, smo jih prisiljeni uporabljati tudi mi.

Toda za nas niso dostopni, ker niso načrtovani, torej oblikovani za slepe in slabovidne. Kupiti si moramo dodaten program, ki nam delo z Windowsi omogoča. Sam uporabljam Zoomtext, ki stane blizu 1.000 €. Vsako leto ga moram posodobiti, kar stane dodatnih približno 100 € na leto, in po petih ali šestih letih ponovno kupiti osnovni program in seveda posodobitve za naslednja štiri leta. A to je le finančna plat težave. Druga, morda celo mnogo bolj neprijetna se pojavlja zato, ker programe Windows ustvarja ena družba, programe, ki te Windowse naredijo dostopne tudi slepim in slabovidnim, pa nekaj drugih družb. Prav zato kljub bliskovitemu razvoju informacijsko-komunikacijskih tehnologij (IKT) prihaja do problemov pri združljivosti obeh za nas ključnih programov. Pri delu z računalnikom to občutimo vsak dan, včasih celo po večkrat, tako da se npr. pojavijo kolizije med ukazi Zoomtexta (ali drugega prilagojenega programa) in Windowsov, zaradi česar se nam računalnik pogosto obesí ali kako drugače ne izvede ukaza, ki smo mu ga dali. Ne dvomim, da bi se kakšen vrhunski računalničar tudi v takih primerih znašel in si pomagal, mi pa se znajdemo v stiskah, iz katerih poti ne poznamo. To se dogaja zato, ker tisti, ki oblikujejo računalniške programe, ne mislijo na nas, ki ne vidimo ali vidimo zelo malo.

Podobno je tudi pri tistih, ki lahko zaradi slepote delamo na osebнем računalniku le s pomočjo slovenske govorne sinteze Govorec in njegove nadgradnje eBralec. Eden od ustvarjalcev Govorca mi je pojasnil, da so Windowsi kot grad s 500 sobami, oni, torej programerji (načrtovalci, oblikovalci) Govorca, pa imajo dostop le do kakšnih 100 od teh sob, zato ga lahko prilagodijo le deloma, hrošči, ki njegovo tekoče delovanje otežujejo in včasih celo onemogočajo, pa se pojavljajo nenadzorovano. Res, da je tega vedno manj, a še vedno se lahko govorna sinteza sredi branja nenadoma ustavi. Včasih »si vzame« nekaj minut in nato spet začne delovati, včasih pa računalnik preprosto »zmrzne« in ga moramo prisilno ustaviti in ponovno zagnati. Pri tem lahko pride do izgube precejšnjega dela npr. ravnokar napisanega besedila ali vrste drugih težav.

V Wordu so sicer programi, ki naj bi olajšali ali omogočali delo »ranljivim skupinam«, kot nekateri imenujejo invalide. Sam sem jih poskušal uporabljati, a delo zame z njimi ni možno. In ne poznam nobenega slepega ali slabovidnega, ki bi se pohvalil, da mu za delo z osebnim računalnikom zadoščajo. Zakaj Microsoft ni mogel najeti istih računalničarjev, ki so ustvarili npr. Zoomtext, in slednjega integrirati v svoj program tako, da bi vedno deloval brezhibno in se tudi posodabljal z Windowsi? Gre za ignoranco ali zaslužek na račun ogroženih skupin?

To je podobno še nedavni praksi, ko so najprej zgradili visoka stopnišča, nato pa (ob velikih dodatnih stroških) še klančine, ki mnogim skupinam omogočajo, da višinsko razliko sploh premagajo, pri čemer pa je povsem spregledano, da stopnice (pa naj vodijo navzgor ali navzdol) praviloma pomenijo kar hudo gibalno oviro tudi za večino slepih in slabovidnih.

Če sodobna (tudi naša) zakonodaja pomaga, da je primerov arhitekturnih ovir znatno manj kot jih je bilo pred še nekaj desetletji, pa jih še zdaleč ne izključuje povsem, zato tudi v arhitekturi, ki je zanesljivo eden pomembnejših delov človeškega oblikovanja (v tem primeru javnega in zasebnega prostora), še ni vse tako, kot bi moralo biti, pa čeprav arhitekti načeloma kažejo naklonjenost oblikovanju vsem dostopnega prostora. Ena prvih, ki se je z dostopnostjo arhitekture načrtno ukvarjala pri nas, je bila arhitektka Marija Vovk, a je bilo njeno delo močno spregledano. Največ sem o dostopnosti v arhitekturnem oblikovanju slišal v pogovorih s prof. Stankom Kristlom. Cele ure sem lahko poslušal njegove umirjene in zelo tihe razlage o tem, kako v stavbah načrtovati fluidne prostore, ki se prelivajo drug v drugega, ne da bi ob njihovi najrazličnejši namembnosti prihajalo do ovir za kogar koli s kakršnimi koli težavami, ali pa denimo o hitrem in učinkovitem prevozu bolnika v urgentnem stanju do mesta, kjer mu lahko zdravstvena ekipa pomaga preživeti. Ne vem pa, ali je ta svoja dragocena opažanja in spoznanja tudi zapisal.

Manj opazno kot arhitektura je industrijsko oblikovanje, pa čeprav se z njim ves čas srečujemo pri najbolj navadnih ali najbolj zapletenih vsakodnevnih opravkih. Slabo industrijsko oblikovanje

najbrž videče estetsko zmoti, invalidom pa lahko zelo oteži in celo onemogoči kakšno opravilo.

Marsikdo se še spominja Iskrinih črnih bakelitnih telefonov, ki so jih v 70. letih, torej letih morda največjega razvoja oblikovanja pri nas, najprej nadomestili telefonski aparati ATA 20 in ATA 60 iz raznobarvne lahke plastike, katerih oglatost je zelo prijazno mehčala sferična zaobljenost stranic. Bili so pravi »hit«, doma in po svetu. A proti koncu sedemdesetih let jim je sledil še večji Iskrin dosežek, več tipov aparatov serije ETA.² Najbolj me je navduševal tip ETA 85, ki je imel namesto okrogle vrtljive številčnice tipkovnico z 12 tipkami, na katero sem se v trenutku naučil nezmotljivo tipkati. Aparat se mi je zdel tudi estetsko vrhunski, s slušalko, ki je bila zlita s telesom aparata, kot da je njegov integralni del. Ker so bile slušalke vedno črne, telo pa največkrat rdeče ali rumeno, sem slušalko vedno zlahka našel, saj sem takrat še kar nekaj videl. Presenetil pa me je neki naš vrhunski oblikovalec, ki je mojo pohvalo komentiral s tem, da bi moral imeti telefon slušalko povsem izpostavljeno, najbolje tako, kot so jih imeli na visokih vilicah telefonski aparati iz časov med obema vojnama. Tam je tako ločena, da je z gibom roke skoraj ne moreš zgrešiti. Kar nekaj časa sem potreboval, da sem dojel pravilnost te ocene. Tipkovnica, zaradi katere se ni bilo več treba mučiti z iskanjem prave številke (štetje luknjic s prstom) na vrtljivi številčnici, je zanesljivo velika prednost, z ohišjem zlita slušalka pa v resnici pomanjkljivost, če razmišljamo o dostopnosti.

Eden večjih problemov, ki ga videči sploh ne opazijo, so številčne tipkovnice. Razporeditev števil pri telefonih je namreč pri računalnikih obrnjena na glavo, razen ničle, ki je v obeh primerih spodaj. Pri drugih aparatih s fizičnimi ali taktilnimi tipkovnicami (npr. bankomatih, terminalih za kreditne kartice itd.) pa je enkrat razporeditev enaka računalniški, drugič pa telefon-

.....
2 Telefone serij ATA in ETA sem srečal tudi po muzejih v ZDA, v Amsterdamu in še kje, zato niti ni čudno, da so izdelovali ponaredke teh dveh serij po celem svetu.

ski. To vsaj za slepe in slabovidne pomeni veliko in povsem nepotrebno zmedo, za katero ni niti ekonomskega niti oblikovalskega razloga. O težavah zaradi tega so se mi tožili tudi videči. A več let opozarjanja ni zaleгло, da bi se kdor koli s tem resno spopadel in si prizadeval za uvedbo enotne in za vse obvezujoče razporeditve za vse številčne tipkovnice na tem svetu. Si lahko predstavljate, da bi klasični urni kazalci na nekaterih urah tekli v isti smeri kot zdaj, drugi pa v obratni? Ali pa, da bi v nekaterih občinah, ki bi to samostojno odredile, promet potekal po desni strani cestišča, v drugih pa po levi?

Naj omenim še, da postajajo vedno večji problem taktilne tipkovnice brez zvočnih oznak. Pred desetletjem mi je uspelo slovensko strokovno komisijo prepričati, da je na ravni EU glasovala proti sprejemu novih standardov za krmilne plošče v dvigalih. Naš glas je prevladal, da v EU niso uzakonili taktilnih krmilnih plošč za dvigala brez zvočne podpore. Kaj je bolj običajnega za slepega, kot da s prsti drsi po steni dvigala, dokler ne zatipa krmilne plošče? Če ima ta fizične tipke brez oznak, lahko vsaj s štetjem poskuša ugotoviti, kam naj pritisne, da se bo dvigalo odpeljalo v želeno nadstropje. Če pa se dotakne taktilne tipkovnice, se mu lahko zgodi, da ga bo dvigalo odpeljalo v povsem neznano nadstropje. Kako naj si v tem primeru pomaga?

Čisto posebna izkušnja je bil obisk stranišča v evropskem parlamentu v Bruslju. Ko sem si želel umiti roke, sem pretipal celo vodovodno pipo z izlivom in umivalnikom vred, njeno bližnjo in manj bližnjo okolico, pa še steno za njo, da bi našel vzvod ali gumbe za odpiranje vode. Ni jih bilo. Nato sem vsepovsod okoli pipe iskal senzor, ki bi sam zaznal bližino roke in odprl vodo. Nič! S čevljem sem iskal, ali je morda pod pultom z umivalniki pedal, s katerim bi odprl vodo, pa spet nič! Ko sem ob naraščanju nivoja postopek že nekajkrat ponovil in ker me ni bilo iz stranišča, je vstopila slabovidna sodelavka, ki je očitno dojela vzrok za zamudo in mi povedala: »Tomaž, vodo odpreš tako, da zavrtiš čisto vrhnji del pipe«, in me tako odrešila. Na koncu zelo dolgega izliva je bil čisto majhen delček, ki se ga je dalo zavrteti v obe

smeri, da je pritekla mrzla ali topla voda. A ta delček ni bil ločen od izliva niti s kontrastom niti s kakšno na pogled, kaj šele otip zaznavno dilatacijo, na otip drugačno površino. Skratka, najbrž celo za normalno videče označen skrajno pomanjkljivo! Nekega oblikovalca je pač zanesla želja po čim popolnejši obliki, na kaj več pa ni pomislil.

Nekoč je v Franciji povzročil pravi kulturni škandal oblikovalski guru Jacques Séguéla. V propagandni kampanji za staromodni oblazinjen fotelj (»faterštul«), v katerem zlahka zaspiš, roke ti obvisijo na naslonjelih, glava pa ti ne omahne, ker jo podpreta dve naslonjali, je za slogan izbral: »Merde au design!«³ S tem seveda ni omalovaževal oblikovanja kar poprek, ampak predvsem hotel povedati, da ima oblikovanje smisel predvsem takrat, kadar služi tudi praktični uporabi. Revolucijo pa je povzročila uporaba besede »drek« v propagandi, kar je sprožilo nešteto polemik. A prav zaradi njih ni bilo Francoza, ki tega stola ne bi poznal. Učinek, najbrž večstranski, je bil dosežen.

OBLIKOVANJE VIZUALNIH KOMUNIKACIJ IN KONKRETNI IZZIV

Pojma grafično oblikovanje in vizualne komunikacije lahko pomenita marsikaj. Ena od bolj kompleksnih možganskih funkcij je branje, zato je to tudi ena prvih in največjih težav pri napredujočih izgubah vida. A to težavo je mogoče precej časa lajšati s pravo pisavo. Dr. John Gill, ki je dolga leta vodil oddelek za znanstveno raziskovanje pri RNIB⁴, je s sodelavci razvil družino pisav Tiresias, posebej prilagojenih slepim z ostanki vida in slabovidnim. Ker se širše ni uveljavila, Evropska zveza slepih (EBU) priporoča uporabo pisave Arial ali Verdana, oboje krepko in velikosti 12 ali 14 t. e. Ključno je, da je pisava pokončna in brez serifov (nikoli v kurzivi, ker je pri

.....
3 Vsebinsko smiselni slovenski prevod bi bil: »Klinec pa dizajn!«.

4 RNIB – Royal National Institute of the Blind People – ne gre za znanstveni inštitut, ampak za največjo britansko in eno najpomembnejših organizacij slepih in slabovidnih na svetu.

kurzivnih in serifnih pisavah prepoznavanje znakov bistveno težje) in da je na mat (nikoli bleščeči) podlagi ob čim boljšem možnem kontrastu. Oblikovalci pa bi lahko ob resni zavzetosti in s testiranjem pri uporabnikih najbrž naredili še kaj boljšega.⁵

Razen napisov nam pri orientaciji, bodisi zunaj bodisi v poslopih, pomagajo tudi številni simboli, pri oblikovanju katerih pa se vse prepogosto spregleda, da jih slepi in slabovidni težko opazimo, pogosto pa še težje preberemo in da se nam pri tem pridružuje še zelo naraščajoča skupina starejših. Eden takih, po mojem prepričanju okolju in namenu najbolj prilagojenih simbolov, je dobrih 100 let stara Knafelčeva markacija. S svojo enostavnostjo in okolju prilagojenim barvnim kontrastom je skoraj nezgrehljiv vodnik tudi po včasih zelo zapletenih gorskih ali gozdnih poteh. In skoraj prepričan sem, da se več ljudi izgubi v javnih zgradbah kot v gorah. Ali se kateri od oblikovalcev res ne bi mogel domisliti nečesa, kar bi bilo po funkciji primerljivo s Knafelčevo markacijo, a prilagojeno razmeram urbanega prostora?

In čeprav je oblikovanje celostnih grafičnih podob, logotipov in raznih drugih simbolov postalo že prava znanost, se ne spominjam, da bi kateri od oblikovalcev ali katera od oblikovalskih ekip razmišljala tudi o možnosti, da bi bil npr. neki logotip tudi taktilno oblikovan in npr. tako enostavno prepoznaven kot denimo Mercedesova zvezda. Bi bila to res za že kar nešteto slovenskih studiov pretežka naloga?

Pred leti so me nekateri člani naše zveze presenetili s pobudo, da bi si prizadevali za poenotenje oznake za stranišče in še dodatno oznake za moška in ženska stranišča. Naj se sliši še tako bizarno, je to plod številnih izkušenj slepih in slabovidnih, ki brez tuje pomoči tavajo po lokalih in se mučijo, da bi našli pravo pot in na koncu še prav izbrali med ločenima prostoroma.

.....
5 Nekateri projekti s tega področja dejansko že obstajajo: Studio Applied Design Works iz New Yorka je oblikoval črkovno vrsto Atkinson Hyperlegible za The Braille Institute of America, ki je prosto dostopna na platformi

Google font. Za več informacij o berljivosti v tipografiji glej članek Černe Oven v tej publikaciji. (op. ur.)

Če je to, o čemer sem pravkar pisal, praviloma povezano z redukcijo vsega, kar ni nujno potrebno, čiščenjem in poenostavitvami, pa daje ilustracija (pa kakršna koli in za kakršen koli namen že) precej več umetniške svobode. Minimalizem npr. logotipov seveda daje več možnosti za prostorske in taktilne ponazoritve, kot jih daje ilustracija. In večina bi tu vrgla »puško v koruzo« s preprosto ugotovitvijo: »To ni mogoče!« A pojavil se je Aleš Sedmak, za zamisel navdušil še nekaj študentk in študentov, pozneje pa še profesorje nekaterih likovnih akademij iz tujine in naredil nemogoče: publikacijo s taktilnimi ilustracijami najprej ptic, nato žuželk in na koncu še morskih organizmov. Ne vem, ali je bil prvi na svetu, vsekakor pa je moral biti eden prvih in kar je še pomembneje: njegov poskus je uspel! In nato še drugi in še tretji in vsak od njih pomeni – to lahko brez dvoma trdimo – pomemben napredek od prejšnjega poskusa. Izkušnje s težavami so vedno peljale k novim in boljšim rešitvam. In upam ter verjamem, da to še ni konec tega projekta in vizije, ki daje še upanje za mnogo več.

Pred leti sem se spoprijateljil z dr. Joelom Snyderjem iz ZDA, enim največjih strokovnjakov za avdiodeskripcijo – zvočne opise filmov, pa tudi gledaliških predstav, galerij, muzejev, kulturnih spomenikov itd.⁶ Povabil sem ga, da je na TV Slovenija za številčno strokovno občinstvo v enem popoldnevu predstavil osnove avdiodeskripcije. Uspelo mi je, da smo ga nato čez čas v Ljubljano privabili še za cel teden, kjer je izpeljal osnovno izobraževanje za ustvarjalce avdiodeskripcije. Z njo je opremljenih vedno več slovenskih filmov in TV-oddaj. Kaj pa, če bi v sodelovanju z njim tudi nekatera oblikovalska in druga likovna dela (poleg taktilnih kopij, opisov v brajici in povečanem tisku) poskusili opremiti še z zvočnimi opisi za slepe?

.....
6 Najtežje je pri filmu, saj je treba opis kadra in dogajanja v njem zelo natančno opraviti v silno kratkih tišinah med dialogi, tako da lahko filmskemu dogajanju sledijo tudi slepi in slabovidni.

Omenil sem že dogodek z Mono Liso. Vsi, ki vidite ali ki smo vsaj dovolj let videli, imamo v glavi vrsto likovnih ikon (Willendorfska Venera, piramide v Gizi, atenska Akropola, miloška Venera, Michelangelov David, Eifflov stolp, Munchov Krik, Guernica itd. – če naštejemo le nekaj od tistih, ki mi naključno pridejo na misel). Ta miselna prtljaga nas spremlja celo življenje in nam pomaga pri povezavah, vrednotenju, prispodobah itd. A ponavljam: sam sem imel izredno življenjsko srečo! Zakaj ne bi poskusili tudi slepim od rojstva približati teh opornih točk in dragocenosti človeške kulture? In zakaj ne tudi drugih, »na prvi pogled« manj prepoznavnih in zapomnljivih likovnih del? In zakaj ne čim večjega dela bogastva, ki so ga ustvarili slikarji in kiparji v več kot dveh tisočletjih? A seveda vedno ob upoštevanju in spoštovanju izhodiščnega položaja vsakega posameznika.

Vse to še čaka, in čeprav se zdi nemogoče, prav rezultati prizadevanj Aleša Sedmaka dokazujejo, da je vredno poskusiti. Nemočega ni!

Če poskusim te svoje, najbrž res precej nesistematično nabrane razmisleke strniti, bi najbrž moral ugotoviti nekaj stvari.

Oblikovanje je močno, a ne vedno opazno prisotno v zelo široki paleti človeških dejavnosti, tako da se njegovih prispevkov niti ne zavedamo dovolj. Verjamem, da je v stroki velik del tega že povsem razčiščen in najbrž tudi že sistematično urejen. A ljudje, ki se z oblikovanjem vsak dan srečujemo od najbolj banalnih vsakodnevnih opravkov pa do tistih, ki jih običajno pojmujeemo kot vrhunec človeške kulture, s to sistematiko nismo seznanjeni, zato prispevkov dobrega oblikovanja pogosto niti ne opazimo in ne znamo ceniti. Praviloma se ga zavedamo le, ko nas nekaj zmoti: žlica, ki jo je težko držati v roki ali s katero je težko zajeti juho, predmet, ki ga pogosto uporabljamo, pa nas prijem moti, okolje, v katerem težko najdemo to, kar nujno iščemo, nekaj, kar moti naš estetski čut, itd. ... Skratka, hitro opazimo napake, težko pa zaznamo dobre rešitve. Če bi bili teoretični razmisleki o oblikovanju (v najširšem pomenu

te besede) bolj prisotni v zavesti javnosti, bi se bolj izoblikovala tudi občutljivost za zanesljivejše razločevanje med dobrim in slabim oblikovanjem. Pri sistematičnem urejanju se jasneje pokažejo tudi problemi na tem področju človeške ustvarjalnosti. Ko problemi enkrat dobijo ime, običajno ugotovimo, da so vsaj deloma že tudi rešeni ali pa rešitve niso več daleč. Teoretične raziskave pa ne prinesejo le sistematike in s tem reda (ki naj ne bo razumljen v slabem smislu), ampak tudi povezave, ki pomenijo spet novo in višjo vrednost, oblikovalcem pa lahko pogosto močno olajšajo pot do boljših rešitev.

Kaj pa oblikovanje, ki izboljšuje dostopnost do čim bolj enakopravnega vključevanja slepih in slabovidnih v zasebno, poklicno in javno življenje? Stanje pri nas ni najboljše, a bi lahko bilo tudi mnogo slabše. Vedno več semaforских stebričkov je opremljenih z zvočnimi signali, talni taktilni vodilni sistem (TTVS) se vedno pogosteje pojavlja tudi na pločnikih slovenskih mest. Res je, da ni vedno položen v skladu s standardi in stroko, res je, da gostinci nanj še vedno pogosto postavijo svoje mize in tako vodeno pot prekinejo, in res je celo, da so tudi mnogi slepi in slabovidni še preslabo poučeni o sicer precej preprostem »pravopisu« TTVS-ja, ki jim olajšuje orientacijo in zagotavlja varnejše poti. A tu je in vedno več ga bo.

Morda pa največja težava tiči v tem, da se pomena »oblikovanja družbe za vse« kot družba v praksi komajda zavedamo. Pobuda je skoraj v celoti prepuščena posameznikom, ki imajo večjo empatijo ali pa, kar tudi ni redko, a je slabše, najdejo v tem tudi svoj finančni interes.

Več teoretičnih raziskav, ki bi ciljano odkrивale in prepoznavale težave slepih in slabovidnih na vseh možnih področjih in iskale rešitve, ki jih oblikovanje in načrtovanje nedvomno omogočata, pa bi bila edina dolgoročna rešitev. In to bi olajšalo življenje tudi zelo veliki populaciji starejših, ki v Sloveniji narašča hitreje kot drugod in ima praviloma prav tako težave z vidom.